

FRIEDRICH DÜRRENMATT'DA ADALET DUYGUSU

Türker ŞENER (*)

Friedrich Dürrenmatt 1921 yılında İsviçre'nin Bern vilayeti yakınında bulunan Konolfingen kasabasında doğmuştur. Protestan bir ailenin oğlu olan Dürrenmatt'ın babası rahipti.

Dürrenmatt'ın eserleri incelenecek olursa, karşımıza çıkan ana konunun Hak ve Adalet konusu olduğunu görürüz. Yazarı çocukluğundan beri meşgul eden bu konu, varyasyonlar halinde ortaya konmuştur. Yazar, bunun sebebini şöyle belirtir: "Radyo ve televizyonun olmadığı o devirde insanlar birbirleriyle bugünkünden daha fazla konuşurlar ve birbirlerine hikayeler anlatırlardı." (1) Onu oldukça fazla etkileyen hikayelerden bir tanesi de mitolojik Minotaurus efsanesidir. Minotaurus'un başı sığır başı ve vücudu insan vücudu şeklinde olup hilkat garibesi bir yaratıktır. Babası, tanrı Poseidon'a kurban edilen bir sığır ve annesi güneş tanrısı Okeanos'un kızı Posiphiae'dir. Minotaurus bu durumu sebebiyle bir Labirent'e kapatılır. Yani işlemediği bir suçun cezasını çekmek zorundadır. Minotaurus, zamanla insan yiyen bir yaratık haline gelir. Her dokuz yılda bir kendisine yedi delikanlı ve yedi bakire kız sunuluyordu. Bu durumda kendilerinin Minotaurus tarafından yenileceğinden haberleri olmuyordu. Böylece Labirent sözcüğü, Minotaurus için bir hapisane ve içeriye bırakılanlar için ölmek zorunda oldukları bir yer anlamını vermektedir. Ama her iki halde de suçun niteliğini kavramak mümkün olmamaktadır.

Dürrenmatt'da bu dünyayı bir labirent olarak görür. İnsan bu labirent içinde bir türlü çıkış yolunu bulamaz. Dünya üzerinde Minotaurus gibi hilkat garibeleri ve insanlar yaşamaktadırlar ve bunlar kendilerinin yok edileceğinden habersiz halde bir tuzağın içine düşmüşlerdir. Dürrenmatt, bu sebeple bu dünyanın adaletini ortaya koymak ve insanı bu tehlikeye karşısında ikaz etmek için çareyi tiyatro eserlerindeki kahramanları ile dile getirmekte bulmuştur.

(*) Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretim Görevlisi.

(1) Dürrenmatt, Friedrich : Dramaturgie des Labyrinths. In: Heinz Ludwig Arnold (Hg.), Text Kritik, München 1977, Heft 56, s. 1.

Acaba insanları antik dönemden beri meşgul eden ve cemiyet içindeki insanların aralarındaki genel davranışı düzenleyen hak ve adalet kavramlarından ne anlıyoruz sorusuna dönelim.

Adalet, insan cemiyetleri ve ulusların temelini oluşturan bir fikir, yani sosyal olarak doğru olan ilişkinin sürekli geçerli ölçüsüdür. Kısaca söylemek gerekirse bütün değerlerin merkezi kavramıdır. Adaletin hüküm sürmediği yerde huzur ve mutluluk olmaz. Bütün insanlara hakları verilir ve tanınırsa bu durumda adalet gerçekleşmiş olur. Bunun için mahkemeler ve devletin diğer kurumları sorumludur.

Diğer taraftan erdemli olmakta adalet anlamına gelir. İnsanın, bir diğerinden talepte bulunduğu zaman, kendisinin de aynı durumda böyle bir talebi yerine getirmeye hazır olması gereklidir. Bunu yaparken, o kişiyi incitmek için onun bunu yerine getirip getiremeyeceğine de dikkat edilmelidir (2).

Bir cemiyetin veya devletin hukuk düzeni, üyelerinin bir arada yaşaması için kurulur. Yani kendine özgü kanunları vardır. Bu kanunlar adil ise ve kanun koyucular ile mahkemeler adaleti her şeyin üzerinde tutarlarsa, böyle bir toplumda huzur ve mutluluk vardır.

Hak, ahlâki ve sosyal alanda da beklenilir. Bundan subjektif olan bir hak anlaşılır. Bu bir türlü hak bahşetmektir. Herkes, hukuki olarak tanıyan davranış şeklini uygulamaya koyabilir. Başkalarının, bireyin bu hakına karışmasına izin verilmez. Bu sahaya etik değerler, ahlâk ve toplumun gelenek ve görenekleri de girer. Bu kavramların açıklanması kişilere ve toplumlara göre de değişiklik gösterir. Dürrenmatt, bunu "Wolfs-spiel" adlı hikayesi ile gayet açıkça ortaya koyar (3).

Bundan hareketle yazar, hak ve adalet'in insan cemiyetlerinde, insanlar ve devletler arasında var olup olmadığı ve gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği üzerinde durur ve bunun ne dereceye kadar mümkün olabileceğini göstermek ister. Kendi mizacına göre, izah gerektirmeyen şey şüpheli ve rutin olan şey de rahatsız edicidir. Onun kanaatine göre dünya bir düzensizlik, hercümerc içindedir. Dünyada cinayetler, felaketler ve adaletsizlik hüküm sürmektedir. Dürrenmatt için insanlık, denemeye tabi tutulanlarla, bu zamanın takdir edilmeyenlerine bölünmüştür. Ona tesir eden şeyler, savaş ve inkılâp gibi sosyal güvensizlik, ekonomik krizler, fanatik ideolojiler ve insanın ruhunda nüfuzunu kaybetmiş bulu-

(2) Hofmeister, Johannes (Hg.): Wörterbuch der philosophischen Begriffe, Hamburg 1975.

(3) Dürrenmatt, Friedrich: Monstervertrag über Gerechtigkeit und Recht, Zürich 1969, s. 21.

nan Hristiyan dinidir. Eserlerindeki kahramanlarını bu problemlerin içine sokar. Pragmatik olarak bu figürlerin varlık temeli ellerinden alınır. Burada varlıkla ilgili istizah söz konusu olmaktadır: "Der Besuch der alten Dame" isimli eserinde, ekonomik iflasın alâmeti içindeki Güllen kasabası halkının olayın kahramanı Ill'e karşı davranışları; "die Ehe des Herrn Mississippi" isimli eserde iç savaş ve inkılap; iktisadi gelişimin beraberinde getirdiği gayri ahlâkiliğin işareti içindeki arıza (Die Panne); Tanrı adaletine olan şüphe ve ümit kaybı (Der Doppelgänger).

Dürrenmatt, çöküşün, bozulmuşluğun, genel güvensizliğin bu tür manzaralarını dile getirmekten vazgeçmez. Eserlerindeki bütün konular ve şahıslar yargılama ve yargılanmanın tecavüzkar zıt bağıntısı içinde düzenlenmiştir. Bugünkü durumun yüzleştirilmesi hep söz konusu olan şeydir. Yazar, bunu kendisinin piyese benzer fantazisinin kişisel yasalarıyla gerçekleştirir. Dünya, insan için bir infaz kurumudur ve bu infazı gerçekleştirenlerde, toplumun içine onların hakim ve cellatları olarak zorla girmiş bulunan dışlanmış kişilerdir (4).

Dürrenmatt mahkemeye güvenmez. Çünkü mahkemeler karar verirken çoğu durumda adaleti yerine getirecek bir güce sahip değildir. Çünkü kendilerine gelen davaların geri planını göremezler. Böylece çoğu kişilerin hayatını zehir edici kararlar verirler. Aslında bu kişiler, "Der Besuch der alten Dame" adlı eserdeki Claire gibi böyle bir cezayı hak etmemişlerdir, ya da normal ölüm olarak kabul edilen insan ölümlerinin çoğunun arkasında sistemli bir cinayet planının mevcut olduğunu gözler önüne serer (Die Panne).

Yazarın bu şüpheliği, eserlerinde bireyin adalet davasının elementer talep olarak mercilerin yönetilen ve görev ifa eden dünyasına karşı olduğuna götürür: Protez kol ve bacaklardan oluşan Claire ve 'die Panne' isimli eserdeki emekli hukukçular bunun örnekleridir.

Schiller'in "Räuber'i" ile ilgili olarak yazdığı bir eleştiride Dürrenmatt, hakimın hukuk konularındaki şaşmazlık davasını şu şekilde izafileştirir: "Die Tragödie des Kohlhaas ist die Tragödie des menschlichen Richters, der menschlichen Gerechtigkeit. Sie liegt darin, dass Kohlhaas zwar die Welt widerlegt, aber gerade dadurch selbst von der Welt widerlegt wird. Allein Gott kann die Welt widerlegen, ohne von ihr widerlegt zu sein." (5).

(4) Weber, Dietrich : F. Dürrenmatt. In: Deutsche Literatur seit 1945 in Einzeldarstellungen, Stuttgart 1968, s. 363.

(5) Dürrenmatt, Friedrich : Theater - Schriften und Reden, hrsg. von Elisabeth Brock - Sulzer. Zürich 1966, s. 300.

Böylece, Dürrenmatt'ın adaleti asla bütün zamanlar için geçerli ve dokunulmaz değildir. Yazar, bunu "Der Doppelgänger" adlı eserinde şöyle dile getirir: "Nur wer seine Ungerechtigkeit annimt, findet seine Gerechtigkeit, und wer ihr erliegt, findet seine Gnade." (6).

Bu adalet onun eserlerinde şantajla (Der Besuch der alten Dame), tesadüfle (Die Panne), cinayetle (Die Ehe des Herrn Mississippi) hedefine ulaşır. Dürrenmatt'ın mahkemeyi konu alan oyunlarındaki adalet kavramı değişiktir. Bu adaletin ifası için gayret edilen ve yerine getirilen merhametsiz, tavizsiz bir icra görülür.

Dürrenmatt, başlangıçtan itibaren 'hak' ve 'adalet' kavramlarını dialektik tarzda ele almıştır. Böylece okuyucu ve seyircilerin bu konuda kafa yormalarını amaçlamıştır. Haksızlık, irtikâp ve amaca uygunluk gibi sebeplerce şekillenmiş bir çevre terazinin bir kefesinde, hakkını elde eden birey diğer kefesindedir. Her ikisi arasında bir yerde organize olmuş bir adalet yerleşmiştir.

Dünya, Dürrenmatt için bir mezbaha halindedir. İdealist şarkılar ve vatandaş koroları ile refakat olunan cinayet ve katliamların yapıldığı bir çevre ve dünyada olayın kahramanı önceden kurban olarak bellidir. Bireyler her zaman iktidarı elinde bulunduranlar tarafından tehdit edilmektedirler ve suçu yalnız başlarına bu kokuşmuş dünyaya taşırlar. Eserlerinde hep aynı kişiler yer alır: Hakim ve savcı, avukat ve sanık. Bunu Walter Jens şu şekilde ifade eder: "Man atmet wirklich auf, wenn in einem Opus einmal kein Henker auftritt und niemand ermordet wird." (7).

Yazar dünyayı protesto eder. Bu protesto, dünya düzeni, ideolojiler ve bir dereceye kadar Tanrı için de geçerlidir. Dünyada Tanrı ve insan karşı karşıyadır. Dünya cehennemdir ve Tanrı'nın işi insana işkence etmektir. Armin Arnold bunu şu şekilde ifade eder: "Gott unterscheidet nicht zwischen Recht und Unrecht: er foltert den, der gerade ihm in die Hände fällt." (8).

Dürrenmatt'a göre dünya bir düzensizlik içindedir ve bu yüzden adil değildir. Bir makine gibi işleyen adil bir toplum düzeninin kurulması da mümkün değildir. Çünkü Problematik olan budur. Aynı şekilde adalet de problematiktir.

(6) Dürrenmatt, Friedrich : Der Doppelgänger, Zürich 1960, s. 72.

(7) Jens, Walter: Ernst gemacht mit der Komödie. Über Mord, Moral und Friedrich Dürrenmatt. In: Daniel Keel (Hg.), F. Dürrenmatt, Zürich 1966, s. 14.

(8) Arnold, Armin: F. Dürrenmatt: Köpfe des 20. Jhs. Berlin 1969, s. 14.

Yazar, adaletin olabilmesi için bireyin de özgür olması gerektiğini savunur. Bireyin özgür olma hakkı, adaletin kendisidir. Toplumun hukuku, bireylerinin herbirinin özgürlüğünü garanti etmekten ibarettir. Bu özgürlük hakkı adaletin kendisidir ve mantıklı bir fikirdir.

“Das Recht der Gesellschaft besteht dagegen darin, die Freiheit eines jeden einzelnen zu garantieren, was sie nur vermag, wenn sie die Freiheit einen jeden einzelnen beschränkt. Dieses Recht nennen wir die Gerechtigkeit, eine logische Idee.” (9).

Dürrenmatt'a göre mutlak hürriyet ve adaletin olduğu bir dünya tasavvur etmek mümkündür. Fakat yine de bunlar insan için bir cehennem ifade eder. Birincisi, insanın yabancı hayvan olarak avlandığı bir bataklık, ikincisi de ölüme mahkum edildiği bir hapisanedir. Bu yüzden siyasetin mantıktan ziyade ahlaki sahada hürriyetle adaleti uzlaştırması gerektiğini savunur :

“Die unmögliche Kunst der Politik besteht aber darin, die emotionale Idee der Freiheit mit der konzipierten Idee der Gerechtigkeit zu versöhnen: das ist nur auf der Ebene der moralischen möglich und nicht auf der Ebene des Logischen. Deshalb kann die Politik nie eine reine Wissenschaft sein.” (10).

Yazara göre bütün ideolojiler'de diktatörlük eğilimi vardır. Diktatörlük rejimlerinde ise hak ve adaletten söz edilemez. Özgürlüğün, ve adaletin yalnız kardeşlikle dengede tutulabileceğini savunur. Hiç bir toplum sistemine karşı olmadığını belirten Dürrenmatt, onları kutsal veya tanrı vergisi olarak da görmez. Adil bir toplum düzeni olmadığını vurgulayan Dürrenmatt, bu şartlar altında da olamayacağını, çünkü dünyadaki adaletsizlik için insanın bizzat kendisinin sorumlu olduğunu belirtir.

(9) Dürrenmatt, Friedrich: Monstervertrag über Gerechtigkeit und Recht nebst mit einem helvetischen Zwischenspiel, Zürich 1969, s. 37.

(10) Dürrenmatt, a.g.e., s. 42.